

С. Г. ДЕНИСЮК

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Міністерство освіти, науки, молоді та спорту України
Вінницький національний технічний університет

С. Г. ДЕНИСЮК

**КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ВИМІРИ
ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

Монографія

Вінниця
ВНТУ
2012

УДК 32.019.5
ББК 66.3(4УКР)6
ДЗЗ

Рекомендовано до друку Вченою радою Вінницького національного технічного університету, Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України (протокол № 8 від 5.04.2012 р.)

Рецензенти:

В.П. Бех, доктор філософських наук, професор
В.М. Вашкевич, доктор філософських наук, професор
В.В. Давиденко, доктор політичних наук
М.А. Дмитренко, доктор політичних наук, професор

Денисюк, С. Г.

ДЗЗ   Культурологічні виміри політичної комунікації : монографія.

– Вінниця : ВНТУ, 2012. – 392 с

ISBN 978-966-641-471-0

Наведено концептуальні основи політичної комунікації в соціально-політичному дискурсі. Проаналізовано її культурологічні чинники та екзистенціальні доміанти, їх сутність і вплив на взаємодію в системі «влада–громадяни». Розкрито символічну природу політичної комунікації і роль міфотворчості в її формуванні. З'ясовано, що в умовах сучасного соціокультурного розвитку політичні технології є базисом усього політико-комунікативного простору.

Монографія розрахована на науковців, аспірантів, студентів та фахівців в галузі політології.

УДК 32.019.5
ББК 66.3(4УКР)6

ISBN 978-966-641-471-0

© С. Денисюк, 2012

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	5
РОЗДІЛ 1 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	9
1.1 Генеза концепцій політичної комунікації в контексті політико-культурологічних трансформацій.....	10
1.2 Онтологічні аспекти політичної комунікації.....	39
1.3 Культурологічні контексти політичної комунікації в сучасному політологічному дискурсі	47
1.4 Методологія дослідження політичної комунікації в просторі політичної культури та ідеології.....	61
РОЗДІЛ 2 СИМВОЛІЗМ ЯК ЧИННИК І ОСНОВА ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	81
2.1 Символ як форма політичної комунікації.....	81
2.2 Імідж і бренд як чинники політичної комунікації.....	97
2.3 Стереотип і установка в контексті формування політичної комунікації.....	128
2.4 Міфотворчість в сучасному політико-комунікаційному процесі.....	143
РОЗДІЛ 3 КОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕОЛОГІЇ.....	171
3.1 Комунікативна сутність політичної ідеології.....	171
3.2 Ідеосфера як основа розвитку політичної комунікації.....	186
3.3 Консенсусний потенціал політичної комунікації.....	208
3.4 Толерантність як характеристика політичної комунікації.....	220
3.5 Ідеологія як фактор консолідації українського суспільства....	231

РОЗДІЛ 4 ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ ДОМІНАНТИ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	241
4.1 Ментальні основи політичної комунікації.....	242
4.2 Політичний ідеал як чинник політичної комунікації.....	249
4.3 Довіра в структурі політико-комунікаційних процесів.....	269
4.4 Страх як специфічна форма корекції взаємодії суб'єктів політичної комунікації.....	277
4.5 Гумор як культурно-комунікативний феномен.....	285
РОЗДІЛ 5 ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО- СВІДОМІСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	293
5.1 Виміри ефективності політичної комунікації в системі «влада–громадяни».....	294
5.2 Електоральна реакція як показник оптимальної політичної комунікації.....	302
5.3 Політичне відчуження як компонент і антипод політичної комунікації.....	310
5.4 Моделювання ефективності політико-комунікаційних процесів в сучасній Україні.....	319
ПІСЛЯМОВА.....	335
ЛІТЕРАТУРА.....	343

ПЕРЕДМОВА

Політична комунікація цікавила і цікавить сьогодні як фахівців у галузі політики і комунікативістики, так і пересічних громадян. Як правило, під цим поняттям мають на увазі обмін політичними інформацією і знаннями між владними структурами і населенням з метою формування громадської думки. З допомогою політичної комунікації з'являється можливість формування «образу» влади, оскільки правителі прагнуть з'явитися перед масами з найвигіднішого боку, залежно від вимог, які висувалися до вождя, государя, президента на кожному історичному етапі.

Однак, на наш погляд, політична комунікація сьогодні трактується досить звужено, що потребує дослідження як її сутності, так і чинників та домінант формування. Простір взаємодії набуває нових рис і форм, які впливають на громадян досить неоднозначно. Проте політична взаємодія в ідеалі повинна спрямовуватись на узгодження інтересів, викликати довіру, почуття задоволеності тощо.

Об'єктом нашого дослідження є політична комунікація між управлінською елітою і громадянами.

Предметом дослідження виступають ціннісні основи і технології реалізації політичної комунікації як відображення політичної культури українського суспільства.

Об'єкт дослідження є не новим у наукових розвідках. Так, щодо визначення місця і ролі інформаційних процесів у розвитку комунікації, то варто назвати таких відомих діячів, як Г. Алмонд, Х. Арндт, Н. Вінер, К. Дойч, Д. Істон, Ж.-М. Коттре, Дж. Коулман, П. Лазарсфельд, Г. Лассуелл, М. Маклюен, Л. Пай, Т. Парсонс, М. Фуко, Ю. Хабермас, П. Шаран, Р.-Ж. Шварценберг та інші.

Також цікавими є праці російських дослідників: М. Анохіна, К. Гаджисєва, А. Галкіна, М. Грачова, Ю. Ірхіна, О. Панаріна, В. Смолякової, А. Соловйова, С. Шомової та інших.

Сучасні науковці приділяють увагу проблемам політичної комунікації з різних точок зору. Цікавими і ґрунтовними є праці щодо цієї теми таких вітчизняних дослідників, як: В. Андрущенко [1], О. Бабкіна [2], І. Балинський [3], В. Бебик [4], М. Варзар [5], К. Ващенко [6],

Ю. Ганжуров [7], П. Гнатенко [8], М. Головатий [9; 10], В. Горбатенко [11; 12], В. Демченко [13], М. Дмитренко [14], О. Дубас [15], Г. Зеленько [16], О. Зернецька [17], Т. Кадлубович [18], А. Клячин [19], В. Корнієнко [20], Л. Кочубей [21], І. Кресіна [22], В. Кривошеїн [23], В. Малімон [24], М. Остапенко [25], М. Потураєв [26], Г. Почепцов [27], О. Радченко [28], О. Ромашко [29], О. Рудакевич [30; 31], А. Сіленко [32], С. Телешун [33], Ю. Шайгородський [34], І. Шовкун [35] та інші.

Не дивлячись на наявність ґрунтовних наукових досліджень зазначеного об'єкта, феномен політичної комунікації є досить складним і мало вивченим, особливо це стосується культурологічних, психологічних, ідеологічних та інших аспектів.

Наша гіпотеза полягає в тому, що політична комунікація виступає сьогодні третьою сигнальною системою, за допомогою якої і відбувається взаємодія між владною елітою і громадянами. Політична комунікація, на нашу думку, має два аспекти і шляхи досягнення мети: культурологічний і технологічний, які реалізуються через певну систему символів (за допомогою політичних технологій). Ефективність політичної комунікації, в кінцевому рахунку, полягає у формуванні певних екзистенціальних домінант, установок громадян, які виступають основою для подальших взаємин (участь у політичних виборах, прийнятті політично важливих рішень тощо).

Тому в цій монографії розглядаються саме культурологічні виміри політичної комунікації, що і є логічним продовженням попередньої праці «Технологічні виміри політичної комунікації», в якій ми розкрили сутність політичної комунікації, зокрема, її складні внутрішні зв'язки, механізми реалізації політичної комунікації, моделі і відзначили високий ступінь її раціоналізації і технологізації тощо. В попередній монографії показано, як можна використати в якості методологічного інструментарію теорію ігор для моделювання політичних комунікацій, побудувати сценарії їх розвитку, можливі варіанти розв'язання проблем в процесі взаємодії.

В цій монографії свідомо відхилено розгляд таких, досить детально вивчених аспектів, як діяльність і вплив засобів масової інформації на вибір громадян, зокрема, Інтернету. Для нас цікавим було форму-

вання духовних засад вибору і мотивації діяльності громадян в політико-комунікаційному просторі.

Тому ми зосередили увагу на таких культурологічних аспектах, як символізм політичної комунікації, зокрема, таких чинниках взаємин в системі «влада–громадяни», як імідж і бренд. Цікавим для нас виявилось вивчення впливу стереотипів і установок на перебіг процесу політичної комунікації, їх використання для певної міфотворчості (остання виконує неоднозначну роль в житті громадян) з боку політичних акторів.

Особливу увагу ми звернули на вплив ідеалів, цінностей, традицій, національного менталітету, екзистенціальних домінант на формування комунікації в просторі політичних відносин. Досить новим, на наш погляд, є аналіз комунікаційного потенціалу політичної ідеології, яка здатна як об'єднати громадян, так і виступати основою для поділу суспільства, ідентифікаційним «наріжним каменем». Тому актуальними сьогодні видається пошук консенсусу, компромісу, побудова толерантних взаємин, які сприяють розвитку і демократизації суспільства.

В процесі дослідження проблем політичної комунікації в просторі культури та ідеології у нас виникли і певні труднощі: це питання дефініції феноменів політичної культури та ідеології. І, мабуть, річ навіть не в тому, що дослідник вимушений вибирати одне з визначень (тільки у поняття «культура» їх більше 600), а в тому, що цей вибір, незалежно від свого змісту, від ступеня обґрунтування, об'єктивування, аналізу, буде певною мірою імпліцитним. Перевага тому або іншому визначенню політичної культури віддається дослідником, що належить до певної культури і виконує певні культурні практики. Дефініція ідентичності вибирається дослідником, який є теж носієм певної ідентичності.

І навіть не дивлячись на те, що сьогодні завдяки багатьом працям подібні методологічні позиції піддаються жорсткій самоверифікації, питання об'єктивності дослідника все ще залишається відкритим. А оскільки мова йде про науково-дослідну діяльність, проблема стає актуальною, постановка питання – радикальною: чи можливе об'єктивне дослідження ідеології за допомогою наукового апарату, якщо допустити, що наука також є ідеологією або знаходиться в особливих реля-

ційних відносинах з нею? Ця ситуація обтяжується тим фактом, що відповідь на питання про сутність культури та ідентичності буде явно залежати від відповіді на питання про суть ідеології.

Доречно пригадати досвід аналізу ідеології К. Мангейма. Як пише К. Гірц, «чим більше він бився з цією проблемою (тобто проблемою формулювання вільного від оцінкового відношення поняття ідеології), тим глибше утопав в її двозначностях, поки, підкоряючись логіці свого початкового постулату (піддати соціологічному аналізу навіть і власну точку зору), не прийшов до етичного і епістемологічного релятивізму, який не задовольнив його самого. І тому, після К. Мангейма, праці в цій галузі застосовували набір більш менш адекватних методологічних прийомів, щоб уникнути того, що можна назвати парадоксом Мангейма» [36].

Надалі для неупередженого аналізу культурологічних вимірів політичної комунікації було зроблено таке: визначена наша позаінституціональна позиція, застосування методу «подвійної гри» (підпорядкування правилам ідеологічного конструкта з метою апробації нерозв'язних ідеологією ситуацій), деконструкція власної точки зору, безособові дослідницькі процедури, міждисциплінарні дослідження.

Вивчаючи культурологічний аспект політичної комунікації, ми прийшли до того, що ця проблема має виключно дискурсивний характер, що припускає якщо не чітке позначення меж поля можливих міркувань про ідеологію, політичну культуру, то «встановлення маркерів», вказівка на наявність подібних меж. Мабуть тому поняття «ідеологія» за своєю сутністю, бінарне: ідеологія постулюється або як щось тиранічне, репресивне, а тому негативне, або її розуміють як таку, що легітиме і вимагає виправдання, а значить, як щось позитивне. Роль політичної культури теж можна визначити по-різному: з одного боку, вона задає рамки, стиль, ступінь свободи політичної комунікації, з іншого, – сама трансформується під впливом останньої. Тут проявляється формуюча роль політичної комунікації, яка стає окремою реальністю, що існує і будується за своїми законами. Мета комунікації є завжди суб'єктивною, тому і оцінювати її варто через такі феномени, як наявність довіри до політиків, віри у ідеали тощо.

РОЗДІЛ 1 КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Розгляд концепцій політичної комунікації нами здійснюється в контексті політико-культурологічних трансформацій, оскільки інші аспекти проаналізовані в попередній монографії. Особливості методології дослідження полягають в культурологічних підходах, розмежуванні і позначенні тих феноменів, які складають простір політичної культури та ідеології.

Культурологічний підхід дає можливість перейти від поверхневого сприйняття процесу політичної комунікації до розуміння її глибинних основ, ролі традицій, уявлень, переконань тощо. Враховуючи структурні елементи політичної культури (політичну свідомість і політичну поведінку), ми аналізували політичну комунікацію як процес, що відбувається в свідомості (формується знання, уявлення, переконання, цінності, оцінки, орієнтації, почуття, настрої) і проявляється у різноманітній політичній діяльності.

Розгляд онтологічних аспектів політичної комунікації нами побудований на характеристиці часових і просторових особливостей як умов її об'єктивного буття. Політична комунікація нами досліджується як складний поліфункціональний та поліструктурний процес становлення усвідомлених контактів (які часто визначаються певними політичними технологіями) між різноманітними учасниками взаємодії.

На нашу думку, сфера політичних комунікацій створює власне середовище, з яким має справу людина, певним чином змінює її політичну культуру і свідомість, конститує її життя.

Оскільки процес політичної комунікації з боку політиків має раціональний характер і передбачає вплив на свідомість громадян через відповідні технології, то вона може бути змодельована і прогнозована за допомогою такого описаного нами методу, як теорія ігор.

1.1 Генеза концепцій політичної комунікації в контексті соціально-ідеологічних трансформацій

Комунікація між людьми, групами осіб в політичному просторі в різні історичні часи містить і визначається світоглядним началом, тобто спирається на систему певних уявлень про світ і місце в ньому людини, про відношення людей до навколишньої дійсності і до самих себе та ін. На цих уявленнях вибудовуються принципи пізнання і взаємодії, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації тощо. Залежно від початкових світоглядних установок і сформованого в їх рамках цілісного образу суспільно-політичної реальності виробляється і відповідна система знань про владу, владарювання, про закономірності становлення і розвитку політичних відносин, систем, інститутів й процесів в суспільстві, про особливості політичної комунікації.

Як відомо, історично першою формою цілісного віддзеркалення дійсності стала міфологічна картина світу, в фантастичних образах якої виявлявся світогляд стародавнього суспільства. Міф був не тільки розповіддю про походження Всесвіту, але також обґрунтуванням і виправданням існуючого способу життя людей, регулятором їх поведінки і взаємин. У міфологічному трактуванні земні порядки були невід'ємною частиною загальносвітових, які мають божественне походження, а роздуми про політику, відповідно, були елементами цілісного міфологічного світогляду.

Вихвалання божественної справедливості, як основи земних соціально-політичних відносин, законів і правил людської поведінки властиве найбільш раннім давньоєгипетським джерелам, зокрема, «Повчання Птахотепа» (XXVIII ст. до н. е.). В праці наголошується на необхідності творіння добра, дружби, недопущення розпусти (як короткого сну), робиться порада насолоджувати своє серце любов'ю до сім'ї, що дасть добрі результати, збереження життя. [37].

Цікавими є відомості, що містяться у праці «Вислови Іпусера» щодо основних парадигм, ціннісних орієнтацій життя древніх єгиптян. Звинувачуючи царя у бездіяльності, брехні та ненависті, автор трактату Іпусер описує бажану поведінку людини в певній ситуації з метою уникнення безпорядків. При цьому наголошує, що людина може не

втрачати свого онтологічного призначення: бути благородною в горі, простолюдною в радості. Страх, насильство, розбої сприяють появі злих людей, пеують їхні серця, що є великим гріхом, тому виникає потреба не коритися владі царя, а шукати щастя у пізнанні та любові.

«Книга мертвих» стала певною інструкцією для налагодження комунікації як для померлих (так і повчанням для живих), які ніби виголошують до Бога дві виправдальні промови згідно Двох Істин (земної і небесної). В праці, зокрема, йдеться про терпіння людини, її виваженість, слухняність тощо.

Уявлення про божественний характер влади і законів зустрічаються в давньовавілонській пам'ятці політико-правової думки XVIII ст. до н. е. – «Законах Хаммурапі». У тексті цього документа давньовавілонський цар, виступаючи в ролі комунікатора по відношенню до своїх підданих, по суті, постає як ретранслятор волі богів: «За велінням Шамаша, великого судді небес і землі, справедливість моя в країні та й восторжествує!» [38, с. 188].

Міфологічні уявлення про божественне походження влади і власне володарів знайшли своє відзеркалення не тільки в стародавніх текстах, але і в образотворчому мистецтві. Ці пам'ятники, що закріплювали певні відомості в доступній для сприйняття формі, мали за мету подальшу їх демонстрацію широкій аудиторії; вони були, по суті, найбільш ранніми формами використання прийомів візуальної політичної комунікації. Так, поширені зображення давньоєгипетських фараонів поряд з божествами, поза сумнівом, мали за мету утвердити в свідомості потенційних споглядачів уявлення про небесне походження земного правителя, чій велич і мудрість, таким чином, не підлягали сумнівам.

Аналогічні цілі переслідувало й відоме зображення, вирізане у верхній частині базальтового стовпа з текстом законів Хаммурапі: цар представлений в позі молитви перед давньовавілонським богом сонця і справедливості Шамашем, який вручає йому сувій із законами [38, с. 23]. На наш погляд, це було певним технологічним прийомом, який вдало спрацював через відповідний світогляд і рівень культури населення. Зміст міфу був для стародавніх людей цілком достовірним,

оскільки він утілював «надійний» досвід осмислення реальності безліччю поколінь і слугував предметом віри, а не критики.

Проте поглиблення соціальної диференціації суспільства, накопичення і узагальнення практичних знань і уявлень про навколишній світ неминуче вели до поступового розкладання цілісної міфологічної картини світу, виокремлення світогляду як окремих індивідів, так і різних соціальних груп.

Так розв'язання світоглядних проблем поступово перейшло до філософії і релігії, що знаходилися протягом багатьох століть в тісній, а іноді і в суперечливій взаємодії. Філософія претендувала, в першу чергу, на виконання функції усвідомлення, раціонального понятійного виразу і теоретичного обґрунтування світоглядних установок на основі розумного критичного осмислення тих поглядів і цінностей, на які спиралася буденна свідомість. Релігія ж переважно зверталася до емоційної сторони людського буття і ґрунтувалася, перш за все, на вірі в певні положення. Проте в певних історичних умовах філософія використовувалася і для обґрунтування релігійного світогляду.

Зміна характеру картини світу, включаючи і сферу політики, є «не рівномірним прямолінійним процесом, що припускає поступове накопичення знань. Як і в історії виникають революційні епохи, так і в історії вчень бувають періоди, коли спостерігається дивовижний феномен справжнього феєрверку людського духу, людського інтелекту. Це свого роду «духовні революції», які багато в чому визначають подальший хід людської цивілізації» [39, с. 31].

Першою такою революційною епохою, названу К. Ясперсом «осьовим часом», був період приблизно між 800 і 200 р. до н. е., коли майже одночасно і незалежно один від одного на Сході – в Китаї, Індії, Персії, Палестині і на Заході – в Греції утворилося декілька внутрішньо споріднених духовних центрів. «Осьовий час», як підкреслював К. Ясперс, – це епоха прориву міфологічного світогляду, формування людини, що раціонально мислить, здатної до самопізнання: саме тоді «були розроблені основні категорії, якими ми мислимо і до цього дня» [40, с. 33].

Політична думка відтепер протягом тривалого часу розвивалася в рамках філософії, яка включала всі знання і уявлення людей про на-

вколишній світ і про самих себе. Як відзначає В. Зотов, «фактично аж до епохи Відродження і початку Нового часу, тобто до XV–XVII ст., політична і правова думка розвивалася, головним чином, завдяки зусиллям філософів» [39, с. 32].

І дійсно, найвідомішими політичними мислителями Стародавнього Китаю, Стародавньої Греції і Риму, Середньовіччя, а також початку Нового часу були, перш за все, великі філософи: Конфуцій, Моцзи, Платон, Аристотель, Августин Аврелій, Хома Аквінський, Ібн Хальдун, Т. Гоббс, Дж. Локк. Не виняток й Марк Тулій Цицерон, римський оратор і державний діяч, який на основі ідей Платона і Аристотеля створив власне вчення про державу і право, що стало віддзеркаленням політичних реалій в нових історичних умовах, і Ніколо Макіавеллі, політик, дипломат, що стояв біля витоків методології наукового вивчення політичної сфери як самостійного об'єкта дослідження з використанням методів порівняльно-історичного аналізу і емпіричного спостереження політичних відносин.

Соціально-філософські вчення Античності поклали початок осмисленню комунікації як інструменту впливу на політичну свідомість і поведінку громадян. Критика міфологічних уявлень, що переслідувала мету уніфікації масової свідомості, досягнення ідейно-політичної єдності громадян та «ідеальної держави» шляхом ретельного відбору, обробки, а в необхідних випадках і зміни змісту поширюваних повідомлень, виразно виявляється в працях Платона: «Хіба можемо ми допустити, щоб діти сприймали душею міфи, вигадані будь-ким, і, що переважно суперечать тим думкам, які, як ми вважаємо, повинні бути у них, коли вони подорослішають?» [41, с. 140].

Найдавніша з відомих нам спроб теоретичного узагальнення окремих аспектів політичної комунікації належить Аристотелю, який, розглядаючи політику як «спілкування», вперше звертає увагу на її комунікаційну суть. «Оскільки, – стверджував він, – як ми бачимо, будь-яка держава є свого роду спілкуванням, будь-яке спілкуванням організовується заради будь-якого блага (адже всяка діяльність має на увазі передбачуване благо), то, очевидно, спілкування прагне (stokhadzon-tai) до того або іншого блага, причому до вищого зі всіх благ прагне те спілкування, яке є найважливішим зі всіх і охоплює со-

бою решту спілкування. Це спілкування і називається державою або спілкуванням політичним» [42, с. 376].

Саме Аристотелю належить і одна з перших моделей комунікаційного процесу – опис структури публічної мови: «Мова складається з трьох елементів: з самого оратора, з предмету, про який він говорить, і з особи, до якої він звертається; вона і є кінцевою метою всього (я маю на увазі слухача)» [43, с. 14].

Надалі висунута Аристотелем ідея про комунікаційну суть політики простежується в працях Цицерона і мислителів Середньовіччя. У відомого римського оратора і державного діяча політичне спілкування набуває правового характеру і переслідує мету встановлення «загального правопорядку». Визначаючи державу (*respublica*) як «надбання народу (*respopuli*)», Цицерон підкреслював, що народ – це «об'єднання багатьох людей, пов'язаних між собою згодою в питаннях спільності інтересів» [44, с. 20].

Пізніше Августин Блаженний звернув увагу на особливості культури, як умови для побудови комунікації, особистості і групи та говорив про те, що при різноманітті і відмінності народів, кожен з яких жив «за особливими статутами і звичаями», завжди існували «не більш як два види людського спілкування», названі «двома градами», тобто двома суспільствами, одне з яких «складається з людей, охочих жити в світі тільки за плоттю», тоді як інше – «з охочих жити також і за духом» [45, с. 653].

Як відомо, Хома Аквінський, трактуючи «Політику» Аристотеля в християнському дусі, зробив висновок про богоустановлену необхідність буття людини як «політичної істоти» [46, с. 581–596]. Тобто політична комунікація формується на основі певного рівня свідомості її учасників та їх світоглядних установок.

У епоху Відродження в творчості Н. Макіавеллі отримала свій подальший розвиток думка Платона, пов'язана з проблемою цілеспрямованого впливу на політичну свідомість шляхом відбору, зміни змісту та інтерпретації поширюваних повідомлень. Акцентуючи увагу на світському характері практичної політики і необхідності її виокремлення від теологічних і релігійних уявлень, Н. Макіавеллі був прихильником думки щодо використання релігії як ідеологічного інструме-

нту, що забезпечує успішне здійснення влади: «Насправді ні в одного народу не було ніколи засновника надзвичайних законів, який не вдавався б до бога, тому що інакше їх закони не були б прийняті; тому що багато є благ, пізнаних людиною розсудливою, які самі по собі не такі очевидні, щоб і всі інші люди могли одразу ж оцінити їх переваги. От чому мудреці, бажаючи усунути подібну складність, удаються до богів» [47, с. 406]. По суті, можна погодитись з тим, що релігія використовує інструментарій комунікації з метою досягнення політичної влади і впровадження бажаної ідеології.

Як відомо, починаючи з XVII ст. істотне значення в формуванні світогляду набуває наука. Саме в цей час в західному суспільстві затверджуються ідеали раціоналізму, проголошується панування «століття розуму». Подальший розвиток наукового пізнання, його вторгнення в різні сфери, зростання кількості накопичуваних позитивних знань супроводжувалося взаємним виокремленням природних і гуманітарних наук, їх диференціацією на спеціалізовані дисципліни, до яких відноситься і політична наука, яка є системою раціональних знань про політику і пов'язані з нею явища і процеси. Разом з тим, паралельно на основі синтезу і філософсько-світоглядної інтерпретації результатів пізнання складалася наукова картина світу – система загальних принципів, понять, законів і наочних уявлень, в рамках якої окремі науки вступали у взаємодію одна з одною.

Ньютонівська класична механіка стала першою фундаментальною науковою теорією, яка охоплювала характерне для всеосяжної картини світу широке коло явищ об'єктивної дійсності. Узагальнивши досягнення науки XVI–XVII ст., І. Ньютон вперше сформулював в універсальній і досить простій формі закон всесвітнього тяжіння і три основні закони механічного руху, з яких виводилися раніше встановлені І. Кеплером закони руху планет. У своєму систематичному викладі [48] ньютонівська механіка земних і небесних процесів впродовж багатьох років залишалася єдиною теоретичною підставою наукового пізнання і виступала ядром механістичної картини світу.

Тісний взаємозв'язок теорії Ньютона з конкретними астрономічними завданнями і, перш за все, з вивченням руху небесних тіл історично обумовлений тією обставиною, що астрономія, безпосередньо

орієнтована на такі важливі сфери практичної діяльності людей, як навігація і точне визначення часу, з глибокої давнини і аж до промислової революції кінця XVIII – початку XIX ст. фактично була провідною галуззю знання. В зв'язку з цим цілком закономірним є факт, відмічений Н. Вінером, що в прикладному відношенні першими галузями, де наступила ньютонівська ера, були галузі навігації і виготовлення годинникових механізмів: мореплавці могли точно визначати географічну довготу тільки шляхом порівняння місцевого часу з яким-небудь стандартним, наприклад, з гринвіцьким, а «для цього необхідно було мати при собі хронометр, поставлений за Гринвічем, або знайти якийсь інший, крім Сонця, небесний годинник, який замінив би нам хронометр» [49, с. 137].

Н. Вінер також справедливо вказує на те, що «основним практичним результатом цієї техніки, заснованої на ідеях Гюйгенса і Ньютона, була епоха мореплавання, коли торгівля із заокеанськими країнами, що була чимось випадковим і ризикованим, перетворилася на правильно поставлене підприємство. Це була техніка комерсантів» [50, с. 92].

Особливе становище механіки як науки, що раніше за інших отримала закінчену систематичну розробку і широке практичне застосування, сприяло виникненню і розповсюдженню в XVII–XVIII ст. механіцизму – світогляду, який пояснює розвиток природи і суспільства законами механічного руху, які розглядалися як універсальні і розповсюджувалися на весь Всесвіт, – від атомів до планет. Можливість абсолютизації ньютонівських законів полягала в їх математичному формулюванні, не залежно від фізичної природи сил, що впливають на рухоме тіло або систему тіл.

Очевидно, що крім відомих з часів Ньютона гравітаційних сил всесвітнього тяжіння, що підкоряються принципу рівності дії і протидії динамічних сил, могли бути відкриті інші види фізичної взаємодії, наприклад, сили взаємного тяжіння і відштовхування електричних зарядів, проте подібне відкриття, не дивлячись на зміну емпіричного змісту законів руху, ніяк не зачіпало їх форму, що підтверджувало протягом певного часу думки про універсальний характер класичної теорії. При цьому саме математична форма ньютонівських законів по-

роджувала ілюзію потенційної оборотності і зумовленості будь-якого процесу в світі, природі і, насамкінець, в суспільстві.

З одного боку, з математичного формулювання законів руху виходило, що будь-яка динамічна система почне еволюціонувати назад в часі, якщо миттєво обернути швидкості всіх складових її елементів, причому, як підкреслював Н. Вінер, «основні закони не змінюються при заміні змінної часу t на $-t$ » [50, с. 84].

З іншого боку, згідно із тим самим законом руху, кожна послідовність явищ повністю визначається своїм минулим, і в результаті однозначна причинно-наслідкова залежність або суворий детермінізм будь-якого процесу, що не залишає місця випадковим змінам, стає універсальною характеристикою механістичної картини світу, що фактично представляє Всесвіт як свого роду механічний агрегат, в якому здійснювався жорсткий зв'язок між складовими частинами.

Ми розглянули механіцизм через його впливовість на розвиток політичних ідей в XVII–XVIII ст. В цьому відношенні дуже показовим є відомий вступ до «Левіафана» Т. Гоббса, де держава уподібнюється «штучній людині», доцільно сконструйованій людьми, як будь-який рухомий механізм-автомат або годинник, з різного роду пружин, важелів, колес, ниток тощо [51, с. 6–7].

Механістичне розуміння причинності і детермінізму, що абсолютизує момент необхідності, достатньо виразно виявляється в політичному вченні Ш. Л. Монтеск'є, який прагнув пояснити основні принципи розвитку суспільства через дію природних чинників – природного середовища і клімату. Визначаючи закони як «необхідні відносини, що впливають з природи речей» [52, с. 11], він поміщає людину в строго детерміністичну систему навколишнього світу, де фізичні властивості середовища зумовлюють як характер законів, так і тип влади. Закони, згідно з Монтеск'є, «повинні відповідати фізичним властивостям країни, її клімату – холодному, спекотному або помірному, – якостям ґрунту, розмірам, способу життя її народів – землеробів, мисливців або пастухів», і «всі ці відносини, їх сукупність утворює те, що називається Духом законів» [52, с. 16].

Під очевидним впливом уявлень ньютоніанства знаходилися і автори «Федераліста», що задумали створити грандіозну систему дер-

жавного управління, щоб «працювала, як годинник», не допускаючи ніяких серйозних збоїв. Крім поняття «системи заборон і противаг», що викликає достатньо виразну асоціацію з сукупністю пристроїв, що регулюють точність ходу баштового годинника, автори «Федераліста» використовували в позитивному контексті й інші образні уявлення з галузі механіки, як найбільш розвиненої і передової для того часу галузі знання, – «механізм правління», «механізм влади», «політична машина» тощо [53].

Мабуть, можна стверджувати, що в певному сенсі достатньо «механістична» не тільки американська модель, але і вся концепція представницької демократії, що оформилася в рамках західної політичної думки Нового часу: періодична, циклічна виборність органів влади, що передбачає зміну їх персонального складу, проте, припускала відтворення в часі постійних функцій інститутів і посадових осіб, направлене на збереження політичної стабільності, – подібно до того, як пише Н. Вінер, «моделлю всіх подій в сонячній системі вважалося обертання колеса або низки коліс, як в птолемейській теорії епіциклів або в теорії орбіт Коперника; і в будь-якій такій теорії майбутнє деякою мірою повторювало те, що минуло» [50, с. 84].

Проте, як показувала практика, механістична картина світу, що претендувала на універсалізм, насправді була застосована до опису тільки локальних процесів в суспільстві. Не дивлячись на те, що механіцизм багато в чому сприяв розумінню природної обумовленості соціальних процесів, головним його недоліком, за справедливим зауваженням К. Маркса, було те, «що предмет, дійсність, чуттєвість береться тільки у формі об'єкта або у формі споглядання, а не як людська плотська діяльність, практика, не суб'єктивно. Звідси і відбулося, що діяльнісна сторона на противагу матеріалізму розвивалася ідеалізмом» [54, с. 2].

У зв'язку з цим неважко відмітити, що за часів панування механіцизму в природознавстві конкретні проблеми, пов'язані з осмисленням соціально-політичних процесів, у тому числі і окремих аспектів політичної комунікації, розглядалися, як правило, в рамках теорій, що мали по суті не тільки науковий, а й ціннісно орієнтований характер.

Дж. Мільтон, виходячи із положення про божественний дарунок кожній людині у вигляді розуму, здатності самостійно мислити і, відповідно, можливості читати, доводив, що обмеження свободи друку входить в суперечність з тими можливостями, що даровані людям «зверху» робити самостійний вибір між добром і злом, заснований на власній совісті, тоді як випробування протилежними думками тільки сприяє вдосконаленню добродійної в християнському розумінні особи [55]. Відповідно Дж. Локк обґрунтовував свої ідеї про свободу слова як про похідну від природних прав людини, даних їй богом [56; 57].

Що ж до уявлень про універсальний характер класичної картини світу, побудованої Ньютоном і його послідовниками, то вони були істотно похитані в ХІХ ст. важливими відкриттями в галузі природознавства, що вводили в науку нову методологічну установку – ідею про однонаправленість, безповоротність часу.

Коли з розгортанням промислової революції «купця змінив фабрикант, а місце хронометра зайняла парова машина» [50, с. 92], центр інтересів природодослідників перемістився з механіки на термодинаміку. Зі встановленням нового фундаментального принципу, що постулював існування в природі універсальної тенденції до дисипації і деградації механічної енергії, що отримав назву другого початку термодинаміки, колишнє уявлення про світ як про «вічний двигун», для якого будь-який момент часу в сьогоденні, минулому і майбутньому був невід'ємним від будь-якого іншого моменту часу, ставало неможливим. Всесвіт тепер розглядався тільки як складна динамічна система, що прагне до встановлення загальної теплової рівноваги, гіпотетичного «кінцевого стану» – «теплової смерті» [58].

В результаті жоден момент часу, пов'язаний з існуванням світу, не тотожний попередньому, а це означає, що час втрачає властивість зворотності. При цьому, очевидно, будь-яка система внаслідок незворотних енергетичних затрат поступово втрачає здатність підтримувати стабільність складних структур, що входять до неї, і, отже, з часом високоорганізовані складові неминуче розпадаються на менш організовані, що веде до нівеляції відмінностей всередині системи, а в масштабах Всесвіту – до регресу (від лат. *regressus* – зворотний рух), зміст

якого складають процеси деградації світу, зниження рівня його організації, переходу до менш досконалих, однорідних станів.

З іншого боку, з середини XIX ст. в природознавстві позначився і принципово інший підхід до проблеми однонаправленості часу, який відстоювали Ч. Дарвін і його послідовники. На їх думку, не дивлячись на те, що «світова машина», витрачаючи корисну енергію і переходячи з більш організованого в менш організований стан, теоретично могла б уповільнити свій хід, проте біологічні системи розвиваються виключно по висхідній лінії – від простого до складного, від нижчих форм до вищих; отже, біологічна однонаправленість часу є прогресом (від лат. *progressus* – рух вперед, успіх) – тип направленої розвитку, що характеризується переходом від нижчих до вищих форм організації світу, від менш досконалих до більш досконалих його станів.

Обидві точки зору спиралися на неспростовні емпіричні факти і претендували на істинність, проте через протилежність висновків, що випливають з них, здавалися несумісними. Суперечність між «термодинамічним» і «біологічним» часом, існування кожного з яких представлялося неможливим з механістичної точки зору, не знаходило переконливого і наочного розв'язання в рамках посткласичної наукової картини світу другої половини XIX – початку XX ст., вимушеної визнавати безповоротність часу як даність, але таку, що не відмовилася від принципів жорсткого ньютоніансько-лапласівського детермінізму.

Відповідно, уявлення про прогрес і регрес, що отримали в результаті філософської інтерпретації характер діаметрально протилежних світоглядних і методологічних установок, почали істотно впливати на способи і прийоми осмислення соціальної дійсності, виступаючи, зокрема, як основа побудови соціально-політичних теорій, що розглядають один одного як об'єктів взаємної критики та ідеологічного протистояння. В контексті боротьби ідеологій проблема політичної комунікації привертала увагу теоретиків переважно з точки зору інструментальних можливостей цілеспрямованого впливу на свідомість людей, в цілому, залишаючись на периферії дослідницьких інтересів.

З середини XIX ст. ідеї прогресу і регресу стосовно сфери політичної комунікації набувають характеру питання про спрямованість цього процесу і розвитку всієї політичної системи. Прогресивні тен-

Шановний читачу!

Умови придбання надрукованих примірників монографії наведені на сайті видавництва <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-471-0>

Уважаемый читатель!

Условия приобретения печатных экземпляров монографии приведены на сайте издательства <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-471-0>

Dear reader!

You may order this monograph at the Web page <http://publish.vntu.edu.ua/get/?isbn=978-966-641-471-0>

Наукове видання

Денисюк Світлана Георгіївна

**КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ВИМІРИ
ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ**

Монографія

Редактор С. Малішевська
Оригінал-макет підготовлено автором

Підписано до друку 13.06.2012 р.
Формат 29,7×42¼. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Ум. др. Арк. 22,64
Наклад 300 (1-й запуск 1–100) прим. Зам № 2012-080

Вінницький національний технічний університет,
КІВЦ ВНТУ,
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114.
Тел. (0432) 59-85-32.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.

Віддруковано у Вінницькому національному технічному університеті,
в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі,
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114.
Тел. (0432) 59-81-59

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.